

Князь Т. М. Порівняльні фразеологізми української мови на позначення бідності. Мова і культура: зб. наук. праць. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. Вип. 21. Т. II (191) С.127-131.

Князь Т. М., канд. філол. наук, доцент

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ПОРІВНЯЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БІДНОСТІ

У роботі проаналізовано порівняльні фразеологізми української мови на позначення бідності. Визначено особливості структурно-семантичної організації порівняльних фразеологізмів, а також способи відображення культурологічної інформації. Фразеологічні порівняння експресивно, наочно, образно характеризують людину, її соціальний стан.

***Ключові слова:** порівняльні фразеологізми, структурно-семантична модель, бідність.*

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується різноманітністю досліджень у фразеології. З-поміж різних підходів до вивчення фразеологічного фонду української мови надзвичайно важливе місце належить лінгвокультурологічному, етнолінгвістичному, структурно-семантичному аспектам. Викликають особливий інтерес при цьому питання щодо визначення структурних, семантичних і стилістичних властивостей порівняльних фразеологізмів, адже у них, як і в інших традиційно відтворюваних одиницях мови, не тільки концептуалізовані «знання про власне людську, наївну картину світу й усі типи відносин суб'єкта до її фрагментів, але немов би запрограмована участь цих мовних сутностей в трансляції серед поколінь еталонів і стереотипів національної культури» [10: 9]. Порівняльні фразеологізми української мови завдяки

своїй яскравості й образності дозволяють максимально точно передати інформацію про національно-культурні особливості народу.

Фразеологічні порівняння досліджували на матеріалі української мови М. Ф. Алефіренко, Н. Ф. Венжинович, А. О. Івченко, О. П. Левченко, О. С. Юрченко, російської Л. В. Ковшова, Л. О. Лебедева, В. М. Мокієнко, на матеріалі германських мов розглядали Б. І. Лабінська, Н. Г. Лисецька, Л. П. Сміт, А. В. Тарасова, стійкі порівняння в міжмовному зіставленні аналізували Л. Б. Воробйова, Н. Б. Дем'яненко, І. Г. Євтухова, К. П. Уділова, у діахронічному аспекті вивчали В. І. Коваль, Л. Г. Лисенко, О. І. Селіверстова, Л. Л. Федорова та ін.

Незважаючи на велику кількість праць із фразеології, пласт фразеологічних одиниць-порівнянь на позначення різного соціального стану не був предметом спеціальних досліджень, що дає підстави говорити про актуальність пропонованої теми. Детального опису потребують семантичні та структурні моделі фразеологічних одиниць (ФО), що відображають національно-культурні особливості українського народу. Отже, мета статті полягає у структурно-семантичній характеристиці порівняльних фразеологізмів української мови на позначення бідності.

Поняття «бідність» розуміємо як відсутність матеріальних засобів чи їх недостатня наявність, що призводить до виникнення цілої системи обмежень у різних сферах повсякденного життя людей. Ознаки стану бідності: відсутність матеріальних засобів, продуктів харчування, одягу, помешкання; наявність мінімальних продуктів харчування, старого, зношеного одягу, якого-небудь помешкання; необхідність жебракувати [5: 40].

Порівняльні фразеологізми української мови на позначення бідності різноманітні як за структурою, так і за морфологічним вираженням їх компонентів. Аналізовані фразеологізми засвідчують функціонування порівнянь із сполучником *як (мов, немов, ніби)*. Фразеосинонімічний ряд «жити невлаштовано» репрезентований такими ФО: **як сорока в (на голу)**

кістку, зі сл. жити; живе як сорока на кілочку (колку, лободині); примостився (причепився) як сорока на колу (кілку, тернині); живе як горобець під стріхою; примостився як горобець в стрісі: Він живе, як сорока на тернині: вітер повернувся – полетіла (Укр.. присл..) [9: 677].

Не облаштоване за традиційними канонами житло для українців (для яких міцне господарство з усіма необхідними атрибутами є одним із важливих критеріїв надійності (моральної й матеріальної) людини) стає сигналом для віднесення «власників такого житла» до розряду фінансово безперспективних, у подальшому – бідних. Уявлення про господарів такого типу асоціюється у свідомості мовців із птахами, що знаходять тимчасовий комфорт / притулок на мінімально придатній території.

Фразеологізми на позначення бідного, невлаштованого життя побудовані за такими структурно-семантичними моделями: 1) «як + іменник + прийменниково-відмінкова форма іменника = жити невлаштовано»; 2) «дієслово + як + іменник + прийменниково-відмінкова форма іменника = жити невлаштовано».

Дослідник В. М. Огольцев виділяє такі компоненти порівняння: 1) елемент А – те, що порівнюється (суб'єкт порівняння); 2) елемент В – те, з чим відбувається порівняння (об'єкт); 3) елемент С – спільна ознака порівнювальних предметів, явищ, дій, ознак (основа порівняння). Наприклад: **живе (А) як горобець під стріхою (В) = жити невлаштовано (С) [7].**

Більш детальна характеристика бідності, точніше інтенсифікованість цієї ознаки, у свідомості мовців пов'язана з існуванням у постійних нестатках, що призводять до відчаю. Філософи кваліфікують відчай як піковий досвід, що має онтологічний вимір. Цей стан перевищує страждання, указуючи головним чином на духовну загибель, відкриваючи в конкретному людському досвіді абсурдність буття [11]. Із позиції психології «відчай – це психічний стан розпачу, безперспективності

(дійсної чи уявної), зневіри людини у своїх можливостях, утрата позитивних надій щодо сучасного і майбутнього...» [2: 126].

Усі ці симптоми відчаю як негативної емоційної реакції, що провокують загрозу для адекватного психосоматичного й фізичного здоров'я людини, відбилися у внутрішній формі фразеологізмів **битися, наче птах у клітці; битися як (мов, наче і т. ін.) риба в саку (в сітях); битися як риба об лід** – образному уявленні про настільки складні матеріальні умови життя, що мотивують утрату контролю над емоціями або ж погіршення психофізичного стану (аналогія з рибою, яка б'ється в сітях або об лід через те, що починає задихатися): *Жайсак б'ється, наче птах у клітці, а цей нахаба на ньому багатитиме* (З. Тулуб); *Тепер уже не тією стала волинська земля, на якій бився, як риба об лід, дід Никифор, старенькі батько й мати* (П. Інгульський) [8: 113, 115].

Вищенаведені порівняльні фразеологізми побудовані за структурно-семантичною моделлю: «дієслово + порівняльний сполучник + прийменниково-відмінкова форма іменника», відповідно реалізують значення «жити бідно, у скрутних матеріальних умовах».

Досить численний фразеосинонімічний ряд із семою «дуже бідний» утворюють ФО: **босий як пес; голодний як цуцик; голий як (руда) миша (миш); голий як церковна миша; як (мов, ніби і т. ін.) церковна миша (миш), з сл. бідний; бідний, як мак начетверо; гол як сокол; голий як пучка; голий як пляшка; голий як палець; голий як мати народила; голий як липка; голий як кістка; голий як бич; голий як ангол; голий, як бубон (як турецький святий, як пень); голий як бубон, а гострий як бритва.**

Як видно, ФО побудовані за моделлю порівняльних словосполучень: «прикметник + як + іменник». Саме так «народний менталітет і духовна культура втілюються в одиницях мови насамперед через їхній образний зміст. Одним з яскравих образних засобів, здатних дати ключ до розгадки національної свідомості, є стійке порівняння» [6: 145]. Ознака для

порівняння й об'єкт порівняння, відбиті у лексичному наповненні ФО, створюють образне уявлення про абсолютну відсутність будь-чого, що можна назвати найменшим показником матеріального забезпечення.

Фразеологізми, що називають стан бідності, об'єднані спільної ознакою – майже всі порівнюються з «відсутністю певної оболонки»: **голий як пучка; голий як пляшка; голий як палець; голий як мати народила**. Виділяємо такі тематичні групи об'єктів порівнянь: тварини, птахи, рослини, частини тіла людини, зброя, предмети, музичний інструмент (бубон), надприродна істота (ангол). Соціальний досвід людини накладає певний відбиток на мову. При цьому стан бідності людини порівнюється з різними реаліями, предметами, що мають пряме відношення до умов життя носіїв мови, культури, звичаїв і традицій.

У внутрішній формі окреслених фразеологізмів бідність вимальовується через ознаку зовнішнього вигляду, тобто через відсутність одягу, що вербалізується ад'єктивним компонентом **голий**. Відсутність одягу й фізіологічний стан голоду – характеристики, що зумовлюють виникнення низки найменувань соціально-оцінного плану [3: 69]. Лексикографічні джерела засвідчують продуктивність прикметникових суфіксів в утвореннях на позначення осіб за станом бідності: **голий, голіший, голісінький**, наприклад: *Всміхнулася Килина... – Хлопець, правда, гарний, Микола Гармаш зветься, з сусіднього хутора, так горенько ж – голий, як турецький святий, а мені треба і гарного, і багатого* (М. Лазорський) [9: 155]; *Он там . єсть один такий, що цілий день сидить над водою та й полощеться, голісінький, як мати породила. Йому вже зовсім в голові перекинулось* (Леся Українка) [9: 374]. Отже, внутрішньомовна структура забезпечує варіативність оцінної семантики, підсилює значення «бідний».

На думку М. Ф. Алефіренка, семантичною своєрідністю порівнянь-фразеологізмів є те, що вони, утворившись на основі вільних синтаксичних порівнянь, характеризують якусь дію, стан, ознаку чи властивість за

допомогою певних узагальнених образів навколишнього світу, які відомі і звичні кожному мовцеві, а тому і вступають у найрізноманітніші асоціативні зв'язки у процесі людського пізнання. Порівняльна частина в складі компаративних фразеологізмів, на відміну від вільних синтаксичних порівнянь, утративши прямий зв'язок з предметом і набувши переносного значення, виконує підсилювальну-оцінювальну функцію [1]. Наприклад, **голий як мати народила** не просто бідний, а той, який зовсім не має наймінімального – одягу.

Про бідність, що до неї призводять сторонні, коли забирають у людини геть усе, сигналізують ФО: **обідрати (обдерти, облупити і т. ін.) / обдирати (облуплювати і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) [ту, молоденьку і т. ін.] липку; обідрати (обчистити, оббілувати і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) білочку** [9: 446-447]. Значення ФО **обідрати як липку** пов'язане з використанням липового лика, з якого в селянському побуті виготовляли постолі, берестянки, короби й т.п. Лико здиралося з молоденьких липових дерев повністю. Саме тому негативна ситуація, коли людину грабують, завдають їй матеріальної шкоди порівнюється із процесом обдирання лика: *Наша пані журилась...: – Обдеруть мене тепереньки [тепер], як тую липку! Моє око всього не доглядить* (Марко Вовчок); – *Добре! – провадять усі в один голос. – Як липку облупимо [голову] ... та й писаря [заодно]* (Панас Мирний); *Покотилася чутка про Гайдука, що організував банду та й став грабувати і багатих, і бідних: оббирав усіх підряд наче липку* (А. Дімаров) [9: 446-447].

На думку В. В. Жайворонка, ФО **обідрати (обголити) як (на) білку** має значення «забрати все», адже колись білячим хутром брали подвірну данину. У «Слові о полку Ігоревім» та його переспівах йдеться про данину «білками», яку платили русичі поганам (тобто іновірцям-кочівникам); пор.: у Панаса Мирного: «А погани про те знали — На Руську землю, як та галич, налітали, Від кожного двору по білці данину брали» [4: 39].

Наприклад: *Обчистить* вона пана, як білочку, хай тільки очі закриє, всі гроші перейдуть до її рук (Панас Мирний).

Отже, характер семантики порівняльних фразеологізмів української мови на позначення бідності у цілому, а також їх окремих слів-компонентів зокрема обумовлює створення найбільш типових структурно-семантичних моделей, що мають різний ступінь продуктивності, кількісного наповнення й можливості реалізації етнокультурної інформації. У складі фразеологічних порівнянь на позначення бідності виділяємо найчастотніші об'єкти порівняння: зооніми, рослини. Фразеологізми зі словами-компонентами назвами тварин, рослин є джерелом цікавої культурологічної інформації.

Фразеологічні порівняння експресивно, образно характеризують людину, її соціальний стан. Саме образність і яскравість дозволяють віддати перевагу точному порівнянню різноманітних життєвих ситуацій, соціального стану людини: бідність, страждання, голод, відсутність найнеобхіднішого (одягу, їжі) тощо. Проте цим не вичерпується тема нашого дослідження, перспективним вважаємо подальший різноаспектний аналіз фразеологізмів української мови на позначення різного соціального стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефіренко М. Ф. Від порівняння до нового значення слова / М. Ф. Алефіренко // Культура слова. – 1977. – Вип. 13. – С. 87-92.
2. Григоренко Н. Проблеми визначення мовних одиниць на позначення емоцій (на матеріалі української та англійської мов) / Н. Григоренко // Наукові записки. – Вип. 89 (3). – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 123–127.
3. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / [В. В. Жайворонок]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Князь Т. М. Фразеологізми української мови на позначення заможності: структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти: монограф. / Т. М. Князь. – Харків: Точка, 2014. – 176 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие [для студ. высш. учеб. зав.] / В. А. Маслова – М. : Академия, 2001. – 208 с.
7. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Л., 1978.— 159 с.
8. Словник фразеологічних антонімів української мови / [В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз]. – [4-те вид.] – К.: Довіра, 2008. – 349 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
10. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты : монограф. / В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 288 с.
11. Товпеко О.В. Концептуалізація досвіду відчаю: феноменологічно-дискурсивний аналіз [Електронний ресурс] / О. В. Топенко // Современные научные исследования и инновации. – 2012. – № 2. – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2012/02/6903>

Князь Т. М., PhD. Philology, Associate Professor

V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University, Kharkiv

COMPARATIVE PHRASEOLOGISMS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE TO DENOTE THE STATE OF POVERTY

The article deals with the study of the question of structural and semantic features of phraseologisms and the identification of their national and cultural specific. The purpose of the proposed work is to analyze the peculiarities of the

structural and semantic organization of the comparative phraseological units of the Ukrainian language to denote the state of poverty.

Comparative phraseologisms of the Ukrainian language to denote the state of poverty is diverse both in terms of structure and morphological expression of their components. A significant part of the analyzed comparative phraseologisms is comparisons with the conjunction as (as if).

In composition of phraseological comparisons phraseologisms of the Ukrainian language to denote the state of poverty was allocated the most frequent objects of comparison: animals, plants. Phraseologisms with the word-components names of animals, plants are the source of interesting linguistic and cultural information.

Comparative phraseologisms expressively, clearly, figuratively characterize a person, his social status. Namely the imagery and brightness allows us to prefer precisely comparing various life situations, social status of a person: poverty, suffering, hunger, lack of the most needed (clothing, food) etc.

***Key words:** comparative phraseologisms, structural and semantic model, poverty.*

Князь Т. Н., канд. филол. наук, доцент

ХНАУ им. В. В. Докучаева, Харьков

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СРАВНЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ БЕДНОСТЬ

В работе проанализированы фразеологические сравнения украинского языка, обозначающие бедность. Вызначены особенности структурно-семантической организации сравнительных фразеологизмов, а также способы отображения культурологической информации. Фразеологические сравнения экспрессивно, наглядно, образно характеризуют человека, его социальное положение.

***Ключевые слова:** сравнительные фразеологизмы, структурно-семантическая модель, бедность.*